

Prof. zw. dr hab. Adam Suchoński
ul. Juliusza Słowackiego
45-364 Opole

Skutki II wojny światowej w świetle niemieckich podręczników do nauczania historii.
(Główne tezy)

W czasie II wojny światowej życie straciło około 55 milionów ludzi. Liczba ofiar cywilnych była znacznie wyższa od wojskowych. Setki tysięcy ludzi zostało inwalidami. Wiele rodzin straciło bezpowrotnie swoich bliskich.

Po zakończeniu wojny dużo osób miało problemy z dostosowaniem się do życia w nowych warunkach, z odnalezieniem swojego miejsca w powojennej rzeczywistości z przywróceniem równowagi psychicznej. Ten ważny element stara się podkreślić część autorów podręczników niemieckich. Trafnie zaznaczono również, że wojna zmieniła obraz społeczeństwa. Tuż po jej zakończeniu ilościowo będą dominowały w nim kobiety. Ten wątek wspiera ikonografia pokazując kobiety pracujące przy odgruzowaniu zniszczonych w czasie wojny miast.

Zapytajmy jakie inne jeszcze wątki prezentują autorzy podręczników niemieckich – kraju, który wywołał tę wojnę?

Ciekawe spojrzenie na sytuację w Europie po zakończeniu II wojny światowej zaprezentowano w podręczniku francusko-niemieckim. W rozdziale zatytułowanym: „Od wojny do pokoju” znajdziemy zachętę do refleksji czym było zakończenie wojny dla Francuzów, a czym dla Niemców? Autorzy przekazując informacje na temat liczby ofiar bardzo trafnie stwierdzają, że straty ludzkie i materialne to bezpośredni i wymierny obraz skutków II wojny światowej. Ale są też skutki dalekosiężne i trudne do oszacowania. Chodzi między innymi o zmiany w psychice ludzi i to niezależnie od przynależności do jednej ze stron walczących. W naszej ocenie jest to trafne dopełnienie informacji jakie najczęściej spotykamy na temat skutków II wojny światowej.

Autorzy książek szkolnych wskazują także na zmiany będące następstwem II wojny, ale w odniesieniu do innych kontynentów. Przypominają, że angażowanie przez mocarstwa (Anglia, Francja) mieszkańców kolonii do działań zbrojnych, przy jednoczesnym osłabieniu pozycji tych państw w wyniku II wojny światowej zapoczątkuje proces rozpadu systemu kolonialnego.

W poszukiwaniu odpowiedzi na sformułowane na wstępie pytanie na uwagę zasługują teksty, w których podejmowano próby kompleksowego spojrzenia na wydarzenia jakie miały miejsce w Europie w czasie trwania wojny, a zwłaszcza po jej zakończeniu. Świadczą o tym obszerne fragmenty zatytułowane: „Ucieczki i wypędzenia w Europie”. Autorzy formułują tezę z której wynika, że ucieczki, deportacje, wysiedlenia, wypędzenia dotknęły w czasie wojny i po jej zakończeniu nie tylko Niemców, ale również Polaków. Dla konkretyzacji tych twierdzeń przypominają, że po roku 1939 po zajęciu naszego kraju Niemcy wypędzili ze swoich domów i gospodarstw 2,9 ml. Polaków. Natomiast ze wschodnich terenów Polski zajętych przez ZSRR, przesiedlono (głównie na Zachód) 1,5 ml. ludzi.

Część autorów wyodrębnia obszerne fragmenty zatytułowane: „Druza wojna światowa i jej skutki”.

Jest rzeczą charakterystyczną, że koncentrują oni uwagę na ostatniej fazie wojny, zmianach terytorialnych po jej zakończeniu, powstaniu dwóch państw niemieckich, a tylko w paru zdaniach zaprezentowano tak ważny współcześnie dla Niemców temat jakim są ruchy migracyjne, które miały miejsce w tym czasie. Ale analiza innych podręczników z tego kraju wykazała, że jest to bez wątpienia temat wiodący. Odwołajmy się do przykładów. Autorzy niemieckich podręczników używają różnych określeń przy omawianiu problematyki związanej z przymusowym opuszczeniem terenów, które zgodnie z decyzjami zawartymi w Poczdamie znalazły się pod polską administracją. Najczęściej w użyciu są dwa terminy odnoszące się do różnych etapów tego procesu. Jest to ucieczka przed zbliżającym się frontem (Flucht) oraz wypędzanie (Vertreibung) dla oznaczenia przymusowego wysiedlenia ludności niemieckiej przed decyzjami poczdamskimi i po nich. Natomiast znaczenie rzadziej na kartach podręczników oraz zeszytów ćwiczeń dla uczniów występuje termin przesiedlania (Umsiedlung). Zdarzają się również materiały, których autorzy posługują się zróżnicowaną terminologią (deportacja, ucieczka, wypędzenie).

Niemieckie podręczniki przybliżają młodzieży problematykę związaną z wysiedleniami ludności niemieckiej w czasie II wojny światowej w sposób zróżnicowany. Dotyczy to nie tylko formy przekazu, ale także stopnia uszczególnienia treści. Spotykamy bowiem opracowania, których autorzy piszą o tych sprawach syntetycznie, wymieniając tylko decyzje terytorialne przyjęte w czasie konferencji poczdamskiej, rezygnując z uszczegółowienia tych informacji, a nawet z mapki obrazującej rozmiary i kierunki przesiedleń, co w innych podręcznikach należy do rozwiązań standardowych.

Analiza podręczników niemieckich wykazała, że obok nielicznych przytoczonych wcześniej przykładów najczęściej tematyka wypędzeń należy do wątków podstawowych

i poświęca się jej sporo miejsca, przytaczając także dramatyczne, a czasami drastyczne opisy tych wydarzeń. Rozumiejąc taką potrzebę, warto się bliżej przyjrzeć treści, jakie na ten temat znajdujemy w książkach szkolnych naszych zachodnich sąsiadów. W zabarwionych emocjami tekstach, wspieranych przez relacje pamiętnikarskie i zdjęcia dokumentujące szczególnie tragedię dzieci, nader często brakuje właściwego kontekstu historycznego, a zwłaszcza (co w wypadku tej tematyki ma znaczenie zasadnicze) niezbędnych związków przyczynowych. Odnosi się to szczególnie do stwierdzeń, z których wynika, że Niemcy byli wypędzeni głównie przez Polaków i Czechów. Brak w tym miejscu informacji o decyzjach, jakie podjęły wielkie mocarstwa w Poczdamie, a także przypomnienie polityki nazistowskich Niemiec na terenach okupowanych w czasie II wojny światowej, może mieć wpływ na ukształtowanie jednostronnego obrazu tych stale aktualnych wydarzeń. Jest to sprawa bardzo istotna zwłaszcza współcześnie, kiedy nie tylko na terenie Niemiec trwa dyskusja na temat budowy Centrum przeciw Wypędzeniom. Dodajmy, że taki obraz wysiedleni - wypędzeni to kwestia interpretacji autorskiej. Dzieje się to niezależnie od czasu i miejsca opublikowania książki szkolnej.

Są również opracowania, w których poprzez dobór i układ prezentowanych materiałów sugeruje się młodzieży, że warunki, w jakich wysiedlano ludność niemiecką, były nie tylko spowodowane czynnikami obiektywnymi. Na przykład po cytowaniu postanowień protokołu poczdamskiego, mówiącego o humanitarnym przeprowadzeniu tej akcji, przytacza się fragment z Manifestu PKWN z 22 lipca 1944r. stwierdzający między innymi, że nadeszła godzina, kiedy Niemcy muszą zapłacić za wszystkie zbrodnie, które popełnili w Polsce. Kolejny zaś tekst jest wstrząsającym opisem przeżyć i cierpień wysiedlonych Niemców.

Do ciekawych, ale rzadko występujących i służących ukazywaniu młodzieży związków przyczynowych między polityką nazistów wobec społeczeństwa polskiego a następstwami tej polityki dla ludności niemieckiej, zaliczamy prezentowanie obok narracji autorskiej również ikonografii o wymowie kontrastującej. Na przykład sąsiadujące ze sobą zdjęcia dokumentalne, z których jedno przedstawia wypędzenie przez żołnierzy niemieckich mieszkańców polskiej wioski z wyraźnym wskazaniem, kiedy to było, a drugie Niemców uciekających przed zbliżającym się frontem wiosną 1945r.

W naszej ocenie jest to właściwa droga kształtowania poprawnych i zgodnych z logiką procesu dziejowego relacji sprawca-ofiara w odniesieniu do genezy i następstw II wojny światowej. Jest to również skuteczny sposób przeciwdziałania kształtowaniu się negatywnych stereotypów, w tym także wrogości, jeśli na konsekwencje ostatniego konfliktu światowego spojrzymy tylko jednostronnie, eksponując wyłącznie tragedię narodu niemieckiego.

Część autorów podręczników niemieckich, opisując wysiedlenia-wypędzenia Niemców, operuje także przykładami regionalnymi. W jednym z podręczników, po wcześniejszym przypomnieniu, że to Niemcy pierwsi zaczęli wysiedlać Polaków w czasie II wojny światowej, znajdujemy obszerną i wstrząsającą relację księdza ze Śląska, który opisuje w pamiętniku przeżycia własne oraz swoich parafian w czasie trwającego aż dwa tygodnie transportu kolejowego. Jest to wielkie oskarżenie instytucji oraz osób odpowiedzialnych za organizację i przebieg wysiedlania ludności niemieckiej nie tylko z terenu Śląska. Potwierdzeniem tezy, że najczęściej w podręcznikach niemieckich zamieszcza się wspomnienia osób pochodzących ze Śląska jest pamiętnik 11 letniej Moniki. Autorka opisuje nie tylko dramatyczne wydarzenia towarzyszące opuszczeniu domu rodzinnego, ale również swoje pierwsze wrażenia z pobytu w nowej ojczyźnie.

Wraz ze swoją rodziną trafiła do gospodarstwa rolnego koło Bremy. Zapamiętała również słowa powitania które brzmiały: „Ile rąk do pracy oddacie do mojej dyspozycji”.

Najczęściej jednak w różnych opracowaniach przytaczana jest ta sama relacja księdza ze Śląska. Ów jednostronny i szokujący młodego czytelnika obraz (rabunki, gwałty, morderstwa) próbuje się czasem uzupełnić późniejszymi relacjami o zabarwieniu już pozytywnym ze spotkań z polskimi rodzinami, które przybyły na teren Śląska najczęściej z dawnej ziemi Rzeczypospolitej. Są to inicjatywy ciekawe i zgodne ze współczesnymi tendencjami w edukacji historycznej młodzieży. Chodzi bowiem o to, aby na kartach podręczników ukazać nie tylko wydarzenia, które nas dzieliły ale również te które łączyły.

Dlatego pod adresem autorów podręczników niemieckich warto postulować, aby zwłaszcza w obudowie dydaktycznej narracji podstawowej zamieszczać na przykład ikonografię przedstawiającą wspólnotę ludzi niezależnie od przynależności narodowej. Jednym z wielu oskarżeń pod adresem ówczesnej polskiej administracji są warunki w jakich opuszczający swoje strony rodzinne Niemcy odbywali traumatyczną dla nich podróż. Prezentuje się wagony do przewozu różnych towarów (w tym zwierząt) pytając jednocześnie jak ludzi można było tak traktować. Dla ucznia, który na sposób podróżowania ludzi patrzy ze współczesnej perspektywy, musi to robić wielkie wrażenie. A można przecież na potrzeby analizy porównawczej zamieszczać w podręcznikach ilustracje pokazujące, że w podobnym „standardzie” podróżowali Polacy zmuszeni do opuszczenia swoich stron rodzinnych na wschodzie. Warto dodatkowo przytoczyć opis warunków podróży Polaków więzionych w niemieckich obozach, którzy po wyzwoleniu wracali do kraju w otwartych wagonach do przewozu węgla.

W interesujący sposób zachęcają młodzież autorzy jednego z podręczników niemieckich do wymiany poglądów inspirowanych pytaniem: „Czy zakończenie II wojny światowej było dla Niemców klęską czy wyzwoleniem od systemu totalitarnego?” Uczniowie mają do dyspozycji fragmenty pamiętników, których autorzy prezentują różne punkty widzenia w tej sprawie. Zadaniem młodzieży będzie zaprezentowanie własnej opinii na ten temat.

Jedne z autorów podręczników opatrzył podrozdział znamionym tytułem: „Dzień 8 maja 1945 - czy to dzień wyzwolenia?”

Inna uwaga jaka nam się nasunęła w czasie analizy podręczników to brak informacji na temat zachowań żołnierzy rosyjskich. Z lektury tych opracowań wynika, że wszelkie nadużycia władzy w stosunku do ludności cywilnej, zwłaszcza po zakończeniu wojny były dziełem Polaków i Czechów.

W jednym z podręczników niemieckich w rozdziale zatytułowanym „Niemcy po roku 1945” znajdują się ciekawe przykłady aktualnej współpracy pomiędzy miejscowościami leżącymi po obu stronach granicy. Znajdziemy tam informacje o funkcjonowaniu Uniwersytetu Europejskiego we Frankfurcie nad Odrą i o Collegium Polonicum w Słubicach. Są to stosunkowo rzadkie przykłady egzemplifikacji regionalnej różnych współczesnych form współpracy pomiędzy Polską i Niemcami.

Analiza dobranych celowo niemieckich podręczników do nauczania historii wykazała, że ich autorzy w sposób szczególny oraz zróżnicowany akcentują ważną i stale aktualną problematykę związaną z wysiedleniem obywateli Niemiec z ziem przyznanych Polsce po II wojnie światowej. Wynikać to może nie tylko z chęci akcentowania racji swojego państwa i narodu, ale także z różnego odczytania współczesnych kryteriów doboru treści do programów i podręczników szkolnych. Zgodnie z tymi tendencjami podkreślamy szczególnie dzieje narodowe, nasze stosunki z sąsiadami oraz te wątki z przeszłości, które pozwolą lepiej zrozumieć współczesne problemy. Także w świetle tych kryteriów interesująca nas tematyka jawi się jako jeden z priorytetów szkolnej edukacji historycznej. Te założenia teoretyczne nie zawsze znajdują odzwierciedlenie w praktyce pisarstwa podręcznikowego. Chodzi nie tylko o bogactwo treściowe tej tematyki, ale, co ważniejsze o poprawne kształtowanie związków przyczynowych pozwalających w sposób obiektywny zrozumieć przyczyny tragedii milionów osób poległych a także zmuszonych do opuszczenia swoich stron rodzinnych w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu.

Bibliografia

- Anno 4, red. B. Askani, E. Wagener, Braunschweig 2002.
- Ansichten 3. red P. Brokemper (i inni), Berlin 2000.
- D. Beck (i inni), Zeit für Geschichte, Band 4. Braunschweig 2007.
- W. Hug (i inni), Unsere Geschichte Band 4. Frankfurt am Main 1991.
- Entdecken und Verstehen 3. red. T. Berger, Berlin 1998.
- Expedition Geschichte 3. red. F. Osburg, D. Klose, Frankfurt am Main 2000.
- Geschichte Konkret 3. Red, G. Kosche, H. Wunderer, Hannover 1998.
- H. Ebeling, W. Birkenfeld, Die Reise in die Vergangenheit, Band 5. Braunschweig 2005.
- Rückspiegel, Band 4. red. H.J. Lenzion (i inni) Paderborn 2000.
- Zeiten 4. Deutschland, red. R. Breiter (i inni) Regensburg 2009.
- Histoire/Geschichte. red D. Henri (i inni) Stuttgart – Leipzig 2008.